

Bevezetés az audiovizuális fordításba – egy féléves szeminárium tanmenetének kialakítása

Sereg Judit

E-mail: seregjudit@gmail.com

Kivonat: Az audiovizuális fordítás ma már sokak által kutatott terület a fordítástudományban, és egyre többen foglalkoznak a különböző audiovizuális fordítási módok oktatásának lehetőségeivel is. Magyarországon az audiovizuális fordítás, különösen a szinkronizálás és a hangalámondás fordítása nagy múltra tekint vissza, de az audiovizuális fordítási módok oktatása még nem zajlik intézményes keretek között. Az audiovizuális fordítók képzése során Valentinire (2006) támaszkodva számos kompetencia (pragmatikai, kommunikatív és interaktív, paralingvisztikai, kulturális, technikai) fejleszthető és fejlesztendő, melyeket később a nem audiovizuális fordítási feladatok és megbízások során is hasznosíthatnak a hallgatók. Az audiovizuális fordítás oktatásának szakirodalmi áttekintése mellett írásomban azt is bemutatom, hogyan alakult ki egy bevezető jellegű, az audiovizuális fordítás alapjaival foglalkozó, az Eötvös Loránd Tudományegyetem fordító és tolmács mesterszak hallgatói számára meghirdetett, féléves kurzus tanmenete, milyen tanulságokkal járt az óra, és milyen szempontból, milyen kompetenciák mentén járult hozzá a diákok fejlődéséhez nemcsak az audiovizuális fordítás, hanem az általános fordítói készségek fejlesztése területén is.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, fordításoktatás, fordítási kompetenciák, szinkronizálás, hangalámondás

1. Bevezetés

Az audiovizuális fordítás mára előszeretettel kutatott és népszerű területe a fordítástudománynak. Jelentősége azért is növekedett meg az utóbbi években, mert az audiovizuális tartalmak mennyisége óriásira duzzadt az internet térhódításának és a digitális átállásnak köszönhetően. A Magyarországon műszeres televíziós közönségméréssel foglalkozó Nielsen adatai szerint 2013 első negyedévében a négy év fölötti magyarországi lakosság körében az egy főre jutó, napi tévé nézéssel töltött idő 318 perc, vagyis több mint öt óra volt.¹ Ebből a számadatból is látszik, milyen nagy közönséggel kell számolni az audiovizuális (jelen esetben televíziós) tartalmak esetében. Arra vonatkozóan, hogy a magyarországi tévéadók milyen arányban sugároznak eredetileg magyar nyelvű és idegen nyelvről fordított műsort, nem rendelkezem pontos adattal. Szemléltetésként érdemes megnézni, hogy egy tetszőlegesen kiválasztott hétköznapon a

két legnézettebb magyarországi kereskedelmi csatornán a 24 órás adásidőből az RTL Klub esetében 11 óra az eredetileg magyar nyelvű és 13 óra az idegen nyelvből fordított műsorok aránya, a TV2 esetében pedig az eredetileg magyar nyelvű műsorok 13 óra 15 percet, míg az idegen nyelvből fordított műsorok 11 óra 45 percet tesznek ki az adásidőből.²

A fordítóképzések elterjedését megjósolhatóan követték az egy-egy speciálisabb fordítói területre fókuszáló képzési programok. Az audiovizuális fordítást, ezen belül pedig a leggyakoribb formákat, a feliratozást, a szinkronizálást és a hangalámondást korábban nem intézményes keretek között, inkább a szakmába bekerülve, *in situ* tanuláson keresztül sajátították el a benne dolgozók. Az intézményesített képzés hiányát Díaz-Cintas és Orero (2003) az érdeklődés hiányának, a munkához szükséges szoftverek magas árának, a szakmai tapasztalattal rendelkező oktatók hiányának, az egyéni érdekeknek és az egyszerű vakságnak tudta be. Ma már érzékelhető a változás a területen, hiszen egyre több, kifejezetten audiovizuális fordítással foglalkozó posztgraduális és mesterképzés indult el Európa számos országában.³ Ahogy Jan-Louis Kruger (2008) is megállapította, ma már nem olyan könnyű összegyűjteni az audiovizuális fordítás oktatásával foglalkozó intézmények listáját. Az adott országok gyakorlatának megfelelően egyes képzéseken a feliratozás, másokon a szinkronizálási formák kapnak nagyobb hangsúlyt, de a képzésekre általánosan jellemző a gyakorlat túlsúlya az elméleti oktatáshoz képest (Díaz-Cintas és Orero 2003, Kruger 2008). A képzések megjelenésével párhuzamosan az audiovizuális fordítás oktatásával foglalkozó tanulmányok száma is megnőtt. Számos cikk foglalkozik a feliratozás oktatásának lehetőségeivel, és valamivel kevesebb írás a szinkronizálás és a hangalámondás oktatásával.

Emília Janecová (2012) rámutat, hogy Közép-Európában az audiovizuális fordítók képzése elhanyagolt terület, ezért kevés a képzett fordító a szakmában, bár erre a szerző szerint nagy szükség lenne. Magyarországon jelenleg nincsen államilag elismert, felsőoktatási keretek között zajló audiovizuális fordítási képzés. Bár fizetős tanfolyamokon a szakma alapjai elsajátíthatóak, a legtöbben ma is előképzés nélkül, a gyakorlatban ismerik meg a szinkronizálás és a feliratozás módszertanát.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem fordítástudományi PhD-programjának résztvevőjeként lehetőségem nyílt egy bevezető jellegű, féléves, szabadon választható tárgyként meghirdetett audiovizuális fordítási szeminárium megtartására a tanszék fordító és tolmács mesterképzésén részt vevő hallgatók számára. Ilyen, kifejezetten gyakorlatra koncentráló órát korábban még nem tartottak a tanszéken, ezért a féléves tanmenetet újonnan kellett kialakítani, és az első két félév számos tanulással is szolgált.

2. Mit lehet, és mit kell tanítani az audiovizuális fordításról?

A szakmában aktívan dolgozó audiovizuális fordítók számos kompetenciát használnak munkájuk során, melyeket a képzéseknek fejlesztenie kell. Valentini (2006) az audiovizuális fordítók képzéséhez létrehozott multimédiás

adatbázis kapcsán a főbb fejlesztendő kompetenciák közé sorolta a nyelvi kompetencia mellett a pragmatikai, kommunikatív és interaktív kompetenciát, a paralingvisztikai kompetenciát, a kulturális kompetenciát és a technikai kompetenciát. Imhausert (2000) idézve Kruger (2008) a feliratozók képzésénél öt képesség fejlesztését emeli ki. A technikai készségeket, a nyelvi készségeket, az általános készségeket, a projektmenedzsment-készségeket és az interperszonális készségeket. A nyelvi készségek a feliratozás (és általában a szinkronizálási formák esetében is) magukban foglalják az adaptáció, a tömörítés és a hallás alapján történő szövegértés képességét. A technikai készségek a technikai eszközök használata mellett az idő (és a feliratok esetében a tér) jelentette kötöttségek betartását is magukban foglalják. Az általános készségek között Imhauser (2000) a szövegelemzés képességét, a számítógépes ismereteket és a film- és tévéipar ismeretét listázza. Sponholz (2003) doktori disszertációjában a fordítási kompetencia mellett az audiovizuális fordító (azon belül pedig a feliratozó) három fontos készségét emeli ki: képes legyen kiszűrni és tömöríteni az üzenetet, azonosítani tudja a kép, a hang és a szöveg közti interakciót, és alkalmazkodni tudjon a dialógus ritmusához és sebességéhez. A ritmusérzéklet a szakmában dolgozók is gyakran az audiovizuális fordító egyik fontos tulajdonságaként emelik ki.

Bartrina és Espasa (2005) az audiovizuális fordítás oktatásában fontosnak tartja, hogy a diákok megtanuljanak szoros határidőkkel dolgozni, elsajátítsák a módszereket, melyekkel felkutatathatják a szükséges információt, és megtudják, hogyan hozzanak átfogó és következetes döntéseket a fordítás során. Igareda és Matamala (2011) az audiovizuális fordítás oktatásához fejlesztett tanulószoftver kialakítása során öt kategóriába sorolta a diákok számára létrehozott gyakorlatokat, attól függően, mely készségek fejlesztésére szolgáltak. Az első kategóriába kerültek a nyelvi problémák megoldását igénylő feladatok (terminológiai problémák, formális és köznapi nyelvhasználat, dialektusok, szleng, személynevek, szójátékok, indulatszók és hangulatfestő szavak). A második kategóriába sorolták a képi megjelenítéshez kötődő problémákat, például a színészi gesztusok és a mimika kezelését. A harmadik kategória feladatainál az eredeti, forrásnyelvi anyag megértése jelentett nehézséget a szöveg sebessége vagy a hibás szövegváltozat miatt. A negyedik kategória az egyes módokhoz specifikusan kötődő problémák megoldását célzó feladatokat tartalmazott, feliratozás esetében a feliratok igazítását a vágásokhoz, szinkron esetében pedig a szájmozgással való szinkronizálást. Az ötödik kategória feladatai általános problémákat vetettek föl, például a kulturális utalások és a humor fordítását.

A különböző szerzőknél listázott készségek (egy-két kivételtől, például a feliratozásspecifikus technikai ismeretektől vagy a kép és hang közti interakció azonosításától eltekintve) nem kizárólag az audiovizuális fordítás során fontosak. Az üzenet tömörítésére más fordítási feladatoknál is szükség lehet, a projektmenedzsment és az interperszonális készségek éppolyan fontosak egy fordítóirodával dolgozó szakfordító esetében, mint egy audiovizuális fordítónál, a szoros határidők tartásáról és a megfelelő információk megtalálásáról nem is beszélve. Éppen ezért egy bevezető audiovizuális fordítási óra célja nem feltétlenül az audiovizuális fordítók képzése. Egy ilyen óra arra is alkalmas, hogy újszerű, és ezért izgalmas forrásanyagok fordításán keresztül a diákok a fordítási

szakma más ágaiban is hasznos készségeit fejlessze. Neves (2004: 127) éppen erre gondol, amikor azt írja: „The students attending such courses gained language awareness that reflected itself in their performance in other courses and activities.”¹

Az általam indított kurzus összeállításánál ezt tartottam szem előtt, hiszen nem kifejezetten audiovizuális fordítónak készülő hallgatók jelentkeztek rá, hanem az ELTE BTK fordító és tolmács mesterszakon szakfordítónak tanuló diákok. Az óra célja nem az volt, hogy a hallgatókból a szinkronszakmára tökéletesen felkészített audiovizuális fordító váljon, hanem hogy általános bevezetést kapjanak az audiovizuális fordításba, megismerjék a szakma működését, és gyakorlatban is kipróbálhassák magukat a három leggyakoribb audiovizuális fordítási módban. A tanmenet összeállításához először igyekeztem felmérni, milyen felépítése van a már több éve működő audiovizuális fordítási képzéseknek. A témában írt cikkek jelentős része teljes, legalább két féléves, posztgraduális vagy mesterképzéseket tárgyal, de így is megfelelő útmutatást jelentettek a tanrend kialakításához.

Janecová (2012) egy szlovákiai, komplex összetételű tanmenetet mutat be, melynek része a dialógusfordítás, a fordított szöveg szinkronra és felíratra illesztése, valamint a feliratozással járó technikai tudnivalók elsajátítása. Az Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) posztgraduális, 24 hetes audiovizuális fordítás programjának felépítése hat kredit elméleti alapot és háromszor négy kredit gyakorlati foglalkozást foglal magában (Díaz-Cintas és Orero 2003). A gyakorlati krediteket négy modulból választhatják ki a hallgatók, ezek a feliratozás, a szinkronizálás, a hangalámondás és a multimédia-fordítás. Bartrina és Espasa (2005) a University of Vic-en indított audiovizuális kurzust mutatja be, amely színházi drámaszöveg fordításából indul ki, majd továbblép a szinkron felé, és végül a feliratozás alapjaival záródik. Matamala (2008) az UAB audiovizuális fordítás mesterképzését mutatja be, mely 2004 óta létezik, és a posztgraduális képzéshez hasonlóan négy fő gyakorlati modult foglal magában, a feliratozást, a szinkronizálást, a hangalámondást és a multimédia-fordítást. Toda (2008) egy európai egyetemek közti oktatási projektet mutat be, melynek célja öt tagország (Belgium, Finnország, Németország, Izland és Spanyolország) fordítóképzős diákjainak és tanárainak összehozása volt egy tíznapos, napi hat kontaktórából álló intenzív audiovizuális fordításkurzus keretében. Ez a kurzus szintén a szinkronizálás, a feliratozás és a hangalámondás módjaival foglalkozott, negyedik témaként pedig a honlapfordítást építette be a tanrendbe. Ez utóbbi képzés, bár jellegét tekintve eltér a féléves, heti egyszer másfél órás szabadon választható kurzusoktól, az órák számát tekintve a leginkább hasonló az általam kialakított tanmenethez, ezért hosszabban is ismertetem.

Az intenzív nyári kurzus mindegyik szakaszát rövid elméleti bevezetés előzte meg. A kurzus első fele a hangalámondással foglalkozott. A tanárok fontos-

---

¹ Az ilyen órán részt vevő hallgatók az óra után tudatosabban szemlélték a nyelvet, és ez más órákon és foglalkozásokon nyújtott teljesítményükben is megmutatkozott. – Ford. S. J.

nak tartották, hogy a diákok a filmek transzkripcióval készült szövegkönyvével együtt a fordítandó filmek teljes képi- és hanganyagát is végignézzék a fordítás előtt. A fordítást magát az órán, csoportban kezdték el, majd otthon, leckeént fejezték be. A hangalámondás során olyan ismeretterjesztő filmet kellett fordítaniuk, mely speciális témával foglalkozott, így terminológiai kutatást is kellett végezniük a fordítás elkészítéséhez. A kész fordításokat ezután egy rögtönzött stúdióban felvették a diákok hangjával. Ez remek alkalom volt arra, hogy a diákok kikerülve a fordító szerepköréből átérezzék a szövegükkel dolgozó színészek helyzetét. A kurzuson másodszor a szinkronizálással foglalkoztak. A diákok közösen, az órán tekintették meg a filmet, melynek aztán a tanár által kiválasztott szakaszait kellett lefordítaniuk. A fordítások értékelését és javítását műhelymunka keretében végezték, és ez esetben is elkészítették a diákok hangjával felvett szinkront. A harmadik részben a diákok a feliratozás alapjait sajátították el. Előadás keretében megismerhették mind az öt részt vevő ország feliratozási szokásait, sőt megnézhatték egy kiválasztott filmjelenet feliratát mindegyik ország nyelvén. Az alapszabályok ismertetése után a diákok saját gépen, feliratozó programmal készítették el a fordításaikat. A fent röviden ismertetett képzés nagy sikert aratott a részt vevő diákok körében, és hossza miatt, úgy vélem, módszere és felépítése sok szempontból alkalmazható az általam tartandó kurzusra is (Toda 2008).

3. A kurzus előkészítése

A szeminárium elindulása előtt el kellett dönteni, milyen nyelvről dolgozzanak a diákok, milyen legyen az órán az elmélet és a gyakorlat aránya, hány hallgató veheti fel maximálisan az órát, és mely audiovizuális fordítási módok férnek bele a félév anyagába. Magyarországon az angol nyelvű filmek és televíziós műsorok nagy aránya miatt a szinkronfordítás domináns iránya az angol–magyar, ezért az órán is angolról magyarra dolgoztak a diákok. A fordításhoz szükséges filmanyagot és a szövegkönyveket a csoporttal megosztott Dropbox fiókból tölthették le, fordításaikat pedig e-mailben küldték el a megadott határidőig.

Az audiovizuális fordítás ernyőterminusa a szinkronizálás, a hangalámondás és a feliratozás mellett számos egyéb fordítási módot magába foglalhat, az operák feliratozásától kezdve a weboldalak fordításán át a videojátékok fordításáig és a kifejezetten halláskárosultaknak készülő élő feliratozásig (Gambier 2003). Az ELTE kurzusán a gyakorlat nagyobb arányát tűztük ki célul. Az első meghirdetett kurzus 2014. február 10-e és május 12-e között, a második kurzus 2014. szeptember 8. és december 12. között összesen 12, másfél órás kontaktórát foglalt magába. Egy bevezető óránál az elméleti felkészítést nem lehetséges teljesen kizárni a kurzusból, így az idő szűkössége miatt a kurzus során csak a három leggyakrabban alkalmazott audiovizuális móddal foglalkoztunk. A gyakorlati megközelítés egyben az óra létszámát is megszabta, az interaktív, gyakorlati órákhoz a felső létszámhatár 15 fő lett.

Az óra céljának azt tűztem ki, hogy az érdeklődő diákok belekóstoljanak a három leggyakrabban alkalmazott audiovizuális fordítási módba, megismerjék

a szakma működését, a benne részt vevő szereplőket, valamint a fordító helyét és feladatát a folyamatban. Az első kurzust a 2013/2014-es tanév második félévében hirdettük meg a fordító és tolmács mesterképzésen tanuló hallgatók számára, így ekkor már mindegyik hallgató legalább fél éve tanulta a fordítás alapjait. A második kurzusnál kikötöttük, hogy a legelső félévüket végző hallgatók nem vehetik fel az órát. Ennek oka az volt, hogy az előző évfolyamnál felmértem, az audiovizuális anyagok fordításához a diákoknak el kellett szakadniuk a szakfordítási és általános fordítási gyakorlaton elsajátított módszerek egy részétől. A képzésen megtanulták, hogy a forrásnyelvi szövegből mindent le kell fordítani: a fordításból, hacsak nem kapnak erre vonatkozóan utasítást, nem hagyhatnak ki a forrásnyelvben szereplő információt. Az audiovizuális fordítási módoknál azonban az időbeli kötöttség miatt gyakran kell kihagyáshoz folyamodni, és az információvesztés sem ritka. Úgy gondoltam, az átállás a már elsajátított gyakorlatról könnyebb, mint párhuzamosan két különböző szemlélet megismerése, ezért nem vehették föl az órát az első félévüket töltő hallgatók.

Az oktató számára az audiovizuális fordítási képzések esetében az egyik legnagyobb nehézség és a legtöbb időt igénylő feladat a megfelelő audiovizuális anyagok beszerzése (Igareda és Matamala 2011). Az ELTE-n tartott kurzus esetében gyakorló audiovizuális fordítóként általam már korábban fordított anyagokat használtam föl. A fordítandó audiovizuális anyagokhoz minden esetben időkóddal ellátott és transzkripcióval készült szöveggönyv is rendelkezésre állt, bár a szöveggönyvek sok esetben – ahogy a való életben is – hibákat tartalmazhattak. A továbbiakban bemutatom az egyes fordítási módok oktatására alkalmazott módszereket és a képzés eredményeit az oktató, a diákok és a jövőbeni lehetőségek szempontjából.

4. Hangalámondás

Az audiovizuális fordítás területén belül a hangalámondás kutatása még mindig a kevesebb figyelemmel övezett területek közé tartozik (Orero 2009, Díaz-Cintas és Orero 2006), de a legtöbb audiovizuális fordítás oktatásával foglalkozó kurzus keretében megjelenik valamilyen formában. A hangalámondás oktatásának módszertanával Matamala (2008) foglalkozik részletesebben, bemutatva az UAB MA képzésén tartott hangalámondás-modul felépítését. A hangalámondást általában a szinkronizálás első lépcsőjének tekintik. A szakmába bekerülő kezdő fordítók első feladatként általában hangalámondással szinkronizált ismeretterjesztő és valóságshow-jellegű műsorok fordítását kapják. A hangalámondás részletes és jól alkalmazható definícióját adja Díaz-Cintas és Orero (2006):

[...] a technique in which a voice offering a translation in a given target language (TL) is heard simultaneously on top of the source language (SL) voice. As far as the soundtrack of the original program is concerned, the volume is reduced to a low level that can still be heard in the background whilst the translation is being read. It is common

practice to allow the viewer to hear the original speech in the foreign language for a few seconds at the onset of the speech and to reduce subsequently the volume of the original so that the translated speech can be inserted. The translation usually finishes several seconds before the foreign language speech does, the sound of the original is raised again to a normal volume and the viewer can hear once more the original speech (Díaz-Cintas és Orero 2006: 477)².

A fenti definícióból következik a hangalámondás egyik legfontosabb jellemzője: a fordított szöveg nem lehet hosszabb, sőt rendszerint valamivel rövidebb is, mint az eredeti szöveg. Matamala (2008) a hangalámondás fordításának oktatása során fontosnak tartja, hogy a diákok megtanuljanak olyan fordítást készíteni, amely később audiovizuális üzenetként lesz értelmezhető a befogadó számára. Fontos, hogy kritikával kezeljék a szöveggönyveket, hiszen a transzkripciók tartalmazhatnak hibát. A kész fordítás ráolvasása a filmre jó módszer a hibák és hiányosságok kiszűrésére. Az ismeretterjesztő filmek ráadásul sokszor adott szakterülettel foglalkoznak, fordításuk ezért terminológiai kutatást és dokumentációt igényelhet. Más műsoroknál a diákoknak gyakran nem hivatásos színészek különböző regiszterű beszédét kell kezelniük. A hangalámondással készült műsoroknál a stúdiók sokszor elvárják azt is, hogy a fordító végezze el a szöveg időzítését, vagyis a fordításában jelezze, hogy az egyes megszólalások a film hányadik másodpercében kezdődnek, ezért a diákoknak ezt a feladatot is gyakorolniuk kell. A hangalámondásnak nem célja, hogy a célnyelvi szöveget az eredeti beszélők szájmozgásához igazítsa, de a képet figyelembe kell venni a fordításkor, a szöveget igazítani kell ahhoz, amit a képernyőn látunk (Díaz-Cintas és Orero 2006), ezért is megfelelő mód arra, hogy a diákok megtanulják, milyen fontos a fordítás során együtt dolgozni a képpel.

Egy bevezető órán a hangalámondás jó bevezetés lehet az audiovizuális fordítás gyakorlatába, ezért a szabadon választható kurzuson ezzel a fordítási móddal foglalkoztunk a leghosszabban. A kurzus nyitó órája bevezető előadás volt az audiovizuális fordítás alapjaiba, melynek során a hallgatók megismerték az audiovizuális fordítás főbb módjait, a szakma felépítését, a fordítás felhasználásának folyamatát, a szinkronstúdiók felépítését és a fordítók helyét a szakmában és a folyamatban. Ezután a hangalámondás főbb jellemzőiről beszéltünk, a fordítás technikai és formai kívánalmairól, és részleteztük, mire kell figyelni a fordítás során. A hallgatók által készített fordítások formai követel-

---

² [...] technika, melynek során az adott célnyelven (CNy) készült fordítást felmondó hang egyidejűleg hallható a forrásnyelvi (FNy) hangra illetve. Az eredeti műsor hangsávjának hangerejét lejjebb veszik, de a háttérben továbbra is hallható a fordítás felolvasása alatt. Gyakori módszer, hogy a beszéd elindulásakor pár másodpercig a nézők az eredeti, idegen nyelvű beszédet hallják, majd az eredeti hang lehalkításával lehetővé válik a fordított szöveg beillesztése. Az elhangzó fordítás általában pár másodperccel az idegen nyelvű szöveg vége előtt befejeződik, és az eredeti hangsávot ismét normál hangerőre hangosítva a nézők újra az eredeti beszédet hallhatják. – fordítás S. J.

ményeit a Mafilm Audio Kft. kívánalmaihoz igazítottam. A stúdiók elvárásai nem egyformák, mert a szakmának nincsen általánosan elfogadott szabályzata. Brondeel (1994) saját, elsősorban a felirat fordításra koncentrááló képzésén szintén egyetlen tévécsatorna elvárásait tartatta be a diákokkal a gyakorlatok során. Ez a hozzáállás a legcélszerűbb, hiszen a diákokat így nem zavarják össze az első feladatok elkészítése során az eltérő utasítások, megtanulják viszont, milyen szigorú formai követelményekkel dolgozni. A Mafilm Audio Kft. meg szabja a leadott fordítások formátumát, azt, hogyan kell megformázni az idegen szavak kiejtését tartalmazó listát és az adott műsorban megszólaló szereplők listáját, azt, hogyan kell jelezni a szüneteket, a narrátor által mondott szövegrészeket és az időközöket.

A diákoknak az első, bevezető óra után házi feladatként kellett elkészíteniük az első fordítást. Ilyen gyakorlatoknál a diákoknak nem lehet olyan részletet adni, melynek nem férnek hozzá a teljes anyagához (Kruger 2008). Fontos, hogy olyan fordítandó feladatot kapjanak, mely önmagában is megállja a helyét, és teljesen érthető kontextusában (Igareda és Matamala 2011). A hangalámondás fordításához a diákok ismeretterjesztő sorozatok egész részeit használták föl. Az első feladatuk egy klasszikus, narrációt és rövid, szakértői megszólalásokat tartalmazó ismeretterjesztő sorozat 45 perces része volt. A 45 percet felosztottuk a 15 hallgató között, hármasával dolgoztak azonos szakaszon, vagyis minden diákra körülbelül 9 perces anyag jutott, és a 15 fordításból a teljes rész fordítása elkészült. Ez a módszer lehetőséget adott a diákoknak arra, hogy ha meg tudják oldani, hármasával csoportban is dolgozhassanak a feladaton. Mindegyik diák hozzáfért a teljes részhez, így ha olyan problémába ütközött, melynek nem a saját kilenc percében rejlett a megoldása, megkereshette azt a teljes anyagban. A fordított anyag nagyon kevés spontán beszédet tartalmazott, a narrátor szövege pedig nyelvtanilag helyesen formált, az írott szöveg formáltóságához közelítő volt. A diákok fő feladata az volt, hogy hosszban a filmre illeszthető fordításokat készítsenek, illetve beleássák magukat a műsor speciális témájának, a tejipari termékek előállításának és feldolgozásának terminológiájába. A legnagyobb nehézségnek többségük az időzítés feladatát és a megfelelő hosszúságú szöveg előállítását találta. A javítás során felbukkant általános hibák tárgyalása után a diákok a projektorra kivetített filmre olvasták rá a fordításukat. Mindenki egy másik diák vagy csoport által készített fordítást olvasott föl. Ezzel a módszerrel rögtön kijöttek az olyan alapvető problémák, mint a nem megfelelő szórend, a nehézkes fogalmazás, a túl hosszú vagy túl rövidre sikerült mondatok, vagyis minden, amire egy audiovizuális fordítónak különös figyelmet kell fordítania. Az első ráolvasás óra sok tanulsággal járt. A diákok élőben ismerték meg az audiovizuális fordítás nehézségeit, a ráolvasással átérezhették a szinkronszínész helyzetét, aki a fordított szöveggel dolgozik, és ami a legfontosabb, saját maguk ismerhették föl a hibáikat. A ráolvasás alatt olyan hibákat is észrevettek, amelyek fölött az írott szövegben elsiklottak, és felismerték, milyen fontos, hogy a szövegüket leadás előtt „rápróbálják” a filmre.

A második házi feladat egy sok humort, kulturális utalást és autóiipari terminológiát tartalmazó, narrátor nélküli, de hivatásos műsorvezetők által készí-

tett autós magazinműsor volt. Ennél a műsornál a hallgatóknak több spontán beszéddel kellett dolgozniuk, és szójátékok, kulturális utalások és számos reália is nehezítette a feladatukat. A fordítás megbeszélésével töltött órán a ráolvasás mellett az ötletes és kreatív megoldások bemutatására is sor került. A harmadik házi feladat egy kizárólag nem hivatásos színészekkel forgatott, spontán beszédből felépülő, valóságshow jellegű műsor fordítása volt. Nyelvezetében a szleng, a különféle nyelvjárások és akcentusok keveredtek, az eredeti nyelvű szöveggel pedig sok hiányt és hibát tartalmazott. Egy ilyen műsor fordításánál a fordító dolga azért nehéz, mert a hangalámondásban a szinkronszínészek a standard nyelvváltozatot használják, bármilyen akcentussal vagy nyelvjárásban beszél is a forrásnyelvi beszélő (Díaz-Cintas és Orero 2006). A különböző regisztereket ezért a szóválasztással lehet csak érzékeltetni. Egy másik fontos szabály, hogy a töredékes, nem teljes mondatokból álló szövegrészekre is teljes, érthető, tagolt szöveg írását várják el a stúdiók a fordítótól. Az ilyen típusú műsoroknál a fordító nemcsak fordít, hanem sok esetben dialógusíróvá válik. A diákok fordításaiból látszott, hogy ez a szerepváltás sok hallgatónak a nehezére esett. Sokszor ragaszkodtak az eredeti mondatösszeállítás szó szerinti fordításához, túlírták a jelenetek párbeszédeit, nem ismerték föl a szleng és az alacsonyabb regiszterek szófordulatait, és a megírt párbeszédgyakran nehézkesnek és természetellenesnek hatottak. Az élő beszédhez leginkább közelítő szöveget tudták a legnehezebben a célnyelvre ültetni, valószínűleg azért, mert ez a fajta feladat áll a legtávolabb a hagyományos fordítási gyakorlatoktól. A teljes félét nézve úgy találtam, hogy a hallgatóknak ez a mód okozta a legtöbb nehézséget, ezért egy hosszabb képzés során érdemes több időt szánni az ilyen műsorok fordításának gyakorlására.

5. Szinkronizálás

A hangalámondással foglalkozó negyedik órát a szinkronizálás alapjait tárgyaló elméleti előadás követte. A szinkronizálás Magyarországon a fikciós, filmes és televíziós műfajok elsődleges fordítási módja, a magyarországi nézők jellemzően negatívan reagálnak a felirattal vetített filmekre.⁴ Az, hogy egy országban a felirat vagy a szinkron-e az elfogadott filmfordítási mód, elsősorban kulturális kérdés, és a nézői szokások határozzák meg (Baker és Hochel 2001). A szinkron jól használható definícióját adja Chaume (2008) a szinkronizálás oktatásáról írt tanulmányában:

Dubbing is a well-known example of the invisibility of translation, an artistic and technical exercise which consciously erases the original dialogue track and substitutes it for another track in which target language (TL) dialogue exchanges are recorded. Contrary to voice-over, for example, emphasis is placed on matching the translation with the soundless mouths of original actors. The result is that viewers watch and hear foreign actors speaking in their own domestic language, a

paradox which has been naturally accepted in all dubbing countries (Chaume 2008: 129)³.

A fenti definícióból az is kiderül, mi okozza a fordító számára a hozzáadott nehézséget a hangalámondás fordításához képest. A szinkron esetében hosszúságban már nem elég nagyjából ragaszkodni a forrásnyelvi szöveghez, ezen a téren a lehető legtökéletesebben illeszkedő fordítást kell létrehozni, ráadásul ennek a fordításnak bizonyos mértékig a színészek szájmozgását is követnie kell, különös tekintettel az arcközeli felvételekre. Chaume (2008) a szinkronizálás esetében három, a fordító által létrehozandó szinkront sorol föl. Az ő terminológiájában a szájszinkron (lip-synch) azt jelenti, hogy a célnyelvi szövegnek akkor kell kezdődnie, amikor a színész szája megmozdul, és akkor kell végződnie, amikor a száj bezárul.

A második szinkron a kinezikai szinkron, mely a képen látható gesztusok és mozdulatok szinkronját jelenti a szöveggel. Erre remek példa, hogy ha a magyar közönség azt látja, egy szereplő bólint, azt szóban igennem kell kísérenie. Ha a bólintás alatt nemet hallunk, a vizuális és a hallott információ ellentmond egymásnak, és ez megértési zavarhoz vezet. A harmadik szinkron a már érintett fonetikai szinkron, vagyis a színészek artikulációjának követése. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a lehetőségekhez mérten a fordítónak alsó nyelvállású magánhangzókat ugyanilyen nyelvállású magánhangzókkal kell helyettesítenie, és ugyanígy kell eljárnia a kétajki mássalhangzók, a labiodentális mássalhangzók, az ajakkerekítéses és az ajakréses magánhangzók esetében. Az első szinkronhoz mondhatjuk, hogy a ritmusérzék, a másodikhoz a kulturális ismeretek, a harmadikhoz pedig az eredeti szövegtől való elszakadás képessége kiemelt fontosságú. A három szinkron mellett szinkronizálás esetében fontosabb az eredeti színészek beszélt regiszterének, nyelvjárásának, stílusának követése a fordításban. A szinkronok létrehozása és a stílus visszaadása célzott gyakorlatokkal fejleszthető, de ez a bevezető óra kereteibe nem fér bele, ezért a kurzus során a célt inkább az volt, hogy a hallgatók kipróbálják ezt a fordítási módot is.

Az első, bevezető elméleti órán a diákokkal átvettük, miben tér el a hangalámondástól a szinkronizálás, végigvettük a szinkronizálás során használatos, hangokat jelző jelöléseket és a szünetek jelölésének kiemelt fontosságát. Az elméleti bevezetés után az első és a második kurzus között volt egy kis eltérés. Az első kurzus során egy amerikai sorozat első tíz percének fordítását az órán a csoport együtt készítette el, közös ötleteléssel, a filmet és a szöveget többször összepróbálva. A tízperces jelenet szinkronját a félév során a szakmában szer-

³ A szinkronizálás jól ismert példa a fordítás láthatatlanságára, egy művészi és technikai gyakorlat, melynek során az eredeti párbeszédet tartalmazó hangsávot törlik, és egy másik hangsávval helyettesítik, mely a célnyelven (CNy) rögzített párbeszédet tartalmazza. A hangalámondástól különbözik például abban, hogy fontosnak tartják, hogy a fordítás illeszkedjen az eredeti színészek szájmozgásához. Ennek eredményeképpen a nézők a saját nyelvükön beszélőként hallják és látják a külföldi színészeket. Ezt a paradoxont a szinkronizálást előnyben részesítő országokban természetesnek fogadják el. – fordítás S. J.

zett kapcsolataimnak köszönhetően fel tudtuk venni hivatásos filmszínészekkel, így a félév végén a diákok valódi szinkronként hallgathatták meg a csoport fordítását, a szinkronszínészekről kapott kritikával együtt. Az órai közös munka során a diákok ráérezhettek a szöveg hosszának követésére, a kivetített képen jól tudták követni a színészek szájmozgását, és a közös ötletelés során kreatív megoldások születtek az eredeti szöveg humoros tartalmának átadására. A második kurzus során a szinkronszínészekkel készített felvételre nem volt lehetőségünk, ezért ebben a félévben ezt a feladatot kiváltotta egy mexikói szappanopera egyik epizódjának fordítása.

A feladat érdekességét az adta, hogy a spanyol nyelvű szappanoperát angolra fordított szövegekön keresztül kellett lefordítani, ami bevett gyakorlat a szinkronszakmában a dél-amerikai szappanoperák esetében, mivel a piacon kevés a spanyolból és portugálból dolgozó fordító az ilyen anyagok nagy számához képest. A hallgatók közül senki sem beszélt spanyolul, vagyis a fordítás során csak az angol szövegeköt tudták használni a spanyol nyelvű képi anyag mellett. A hallgatóknak 4–4 perces szakaszokat kellett lefordítaniuk egy epizódból, melyet teljes hosszában megkaptak a spanyol nyelvű és az angol nyelvű szövegekön együtt. A fordításokat a következő órán értékeltük. A fordításokból kiderült, hogy a nyelviileg igen egyszerű, de hivatásos színészek által elmondott, forgatókönyv alapján elhangzó szöveggel sokkal könnyebben tudtak dolgozni, mint a hangalámondás spontán beszédével. A nyelvezet egyszerűsége miatt félrefordításból fakadó hibákat is kevesebbet ejtettek, mint bármelyik hangalámondás során. A legnagyobb problémát a fordításoknál a hossz betartása jelentette. A szövegek sok helyen túlcúsztak az eredeti beszéd hosszán, a diákok szóban is azt mondták, a legnagyobb nehézséget az okozta nekik, hogy megfelelő hosszúságú magyar szöveget írjanak a gyors ritmusú spanyol beszédre. Komoly nehézségnek érezték még a szünetek és a hangok jelölésének követelményét, sok esetben következtelenül jelölték a szüneteket, egyes hangokat (sírás, nyögés stb.) egyszer jelöltek, máskor pedig nem. A házi feladatokból kiderült, hogy az előképzettséggel rendelkező fordító hallgatóknak ennél a gyakorlatnál nem a szöveg, hanem a kifejezetten a szinkronhoz kötődő követelmények jelentették a legnagyobb problémát. A tapasztalatok alapján úgy tűnik, a szappanoperák fordítása jó lehetőség a szinkron sajátos követelményeinek gyakorlására, hiszen a szöveg maga nem támaszt komoly nehézséget a diákok elé.

A második szinkronizálási feladat során a hallgatók egy amerikai sorozat egyik részéből fordítottak le házi feladatként 5–5 percet. Ebben a szövegben már több kulturális utalással, reáliával és humoros megszólalással kellett megbirkózniuk a megfelelő hossza írás és a hang- és szünetjelölések mellett. A fordítást úgy kellett elkészíteniük, hogy tudták, a szöveget a diákok hangjával, rögtönzött stúdióként a következő két órában felvesszük, és a félév végére szinkronként összevágjuk. Összesen harminc perc fordítása készült el, melyet javítás és átdolgozás után szerepek szerint lebontottunk. A diákok jelentkezhettek a különböző szerepekre. A cél az volt, hogy mindenki részt vegyen a felvételben. A filmanyag kiválasztásakor külön nehézséget okozott, hogy a film szereplőinek összetétele nagyjából illeszkedjen a csoport létszámához és a nemi eloszláshoz. Tökéletes megoldást egyik félévben sem sikerült találnunk, az első kurzus során

az egyetlen férfi hallgatónak három férfiszerepet kellett felmondania, a második kurzus során pedig a két legtöbbet beszélő szereplőt felosztottuk két-két diák között. A felvételt saját számítógéppel, ingyenes hangfelvevő szoftver használatával készítettük el a tanteremben. Így a hangminőség hagyott maga után kívánnivalót, de minden hallgató hallhatta a társai felvételét. Ez a gyakorlat mellett, hogy aktivizálta a hallgatókat, segített, hogy átérezzék a szinkronszínészek helyzetét, és sokkal jobban felismerték az elkészült fordítások buktatóit, a túl hosszú és túl rövid szövegek problémáját és a szünetek jelölésének fontosságát, mint a korábbi ráolvasások alatt.

6. Feliratozás

A felirat a hangalámondás és a szinkronizálás mellett a harmadik legelterjedtebb, bizonyos országokban szinte kizárólagos filmfordítási módszer (Gottlieb 2001). Prototipikus nyílt fordítás (House 1977), hiszen a fordítást (jelen esetben a feliratot) látjuk, miközben az eredeti, idegen nyelvű szöveget halljuk. Gottlieb definíciója szerint:

Subtitles, sometimes referred to as **captions**, are transcriptions of film or TV dialogue, presented simultaneously on the screen. Subtitles usually consist of one or two lines of an average maximum length of 35 characters. As a rule subtitles are placed at the bottom of the picture and are either centred or left-aligned (Gottlieb 2001: 244)⁴.

A felirat legnagyobb különbsége a szinkronhoz és a hangalámondáshoz képest, hogy a fordítás nem hangzó, hanem írott formában kerül a képre. A feliratok hosszát a képernyő mérete és a nézők olvasási sebessége határozza meg, de különféle technikai szabályok is vonatkoznak rájuk, például az, hogy két felirat megjelenése között legalább három képkockányi szünetet kell hagyni, és a filmbeli vágásnál feliratot is kell váltani (Gottlieb 2001, Toda 2008). A nézők figyelme egy feliratos film esetében megoszlik a felirat és film képei között. Mivel az olvasási sebesség így nem éri el a hangzó szöveg megértésének sebességét, a feliratnak mindig egyszerűsíteni kell az információt, ahol csak szükséges, a feliratozónak pedig tudnia kell sorrendet felállítani az információk között a kihagyások érdekében (Skuggevik 2009).

A felirat filmre illesztése a feladatra fejlesztett feliratozó programokkal történik. Egy gyakorló feliratozótól elvárják, hogy ezeket a szoftvereket ismerje, és a munkájához használni tudja. Ezért minden feliratozásra felkészítő képzés esetében fontos, hogy a tanulók megismerkedjenek a szoftverekkel és a feliratozás technikai

---

⁴ A feliratok filmes vagy tévés dialógus transzkripciói, melyek a szöveg elhangzásával egyidejűleg jelennek meg a képernyőn. A feliratok általában egy vagy két, maximum 35 karakter hosszúságú sorból állnak. A szabály szerint a feliratokat a kép alján helyezik el, középre zártan vagy balra igazítva. – fordítás S. J.

szabályaival. A feliratozás oktatásában a technikai ismereteken felül elengedhetetlen, hogy a diákok megtanulják hatékonyan tömöríteni a szöveget, meg tudják ítélni, mit lehet és kell kihagyni a feliratból, és hogyan tagolják a kétsoros feliratokat szemantikai és szintaktikai egységek szerint (Toda 2008). Kruger (2008) írja, hogy egy legalább fél év gyakorlattal rendelkező feliratozó naponta 25–50 percnyi audiovizuális anyag feliratát tudja elkészíteni. Ebből a sokatmondó adatból leszűrhető, hogy a feliratozással először találkozó hallgatónak egy pár perces jelenet fordítása és időzítése is órákba telhet. Ezért bármilyen feliratozással foglalkozó képzésnél fontos eldönteni, hogy csak bevezetésül szolgál, vagy ténylegesen feliratozó karrierre akarja-e felkészíteni a diákokat (Kruger 2008).

Bármely feliratozó kurzus során alapvető, hogy a diákok megtanuljanak feliratozó szoftverrel dolgozni. Az általam tartott kurzuson azonban nem volt lehetőség arra, hogy a hallgatók az órán saját számítógéphez üljenek, és feliratozó szoftveren próbálják ki az időzítést. Ezért döntöttem úgy a tanmenet kialakításakor, hogy a három fordítási mód közül a feliratozással fogunk a legkevesebb időt foglalkozni. A témát mindössze egy bevezető jellegű elméleti előadáson és a leckeként elkészített felirat megtekintésével és értékelésével foglalkozó órán tárgyaltuk. Az elméleti bevezetőn a diákok megismerkedtek a feliratok hosszára és tartalmára vonatkozó szabályokkal. Feliratfordításnál fontos felhívni a feliratozók figyelmét arra, hogy a feliratot olyan nézők is olvassák majd, akik egyáltalán nem értik az adott film forrásnyelvét (Toda 2008), tehát nem csupán mankónak használják a feliratot, hanem kizárólag ezen keresztül értik meg a film szövegét. Erre mindig tekintettel kell lennie a fordítónak, amikor eldönti, milyen információt hagy ki a feliratból. Az elméleti alapozás után a hallgatók házi feladatként egy 45 perces amerikai filmsorozat első epizódjának 6–6 percét fordították le úgy, hogy a teljes felirat elkészült magyarul a már az epizódra időzített, angol nyelvű felirat felhasználásával. Az elméleti órán több ingyenes feliratozó szoftvert is bemutattem nekik, így a házi feladat készítésénél választhattak, hogy ilyen szoftverben próbálják meg elkészíteni a fordítást, vagy egyenesen az .srt kiterjesztésű, formázatlan szöveggént megnyitható feliratófájlban dolgoznak. A sorozatrészt úgy választottam ki, hogy tartalmazzon gyors beszédet, ahol fontos az információ tömörítése, káromkodást, amely a feliratozás esetében mindig finomításra szorul, mert leírva az argó nyelvhasználat mindig erősebb hatást kelt (Toda 2008), és kreatív megoldásokat igénylő nyelvi humort. A hallgatók fordításaiból összeollózott feliratot a következő órán közösen néztük meg a filmmel, és a hallgatók feladata volt, hogy bármilyen, a feliratban észlelt hibát és jól sikerült megoldást jelezenek. A közös megtekintés fenntartotta a hallgatók figyelmét, akik észrevették a feliratban a helyesírási hibákat, és nézőként jobban értékelték a túl rövid ideig képernyőn maradt vagy túl hosszú feliratok problémáját is.

7. Az óra lezárása

A három fő audiovizuális fordítási mód megismerése után a hallgatóknak a kurzus tizenegyedik órájára egy szinkronizált filmet kellett otthon az audiovizuális fordítás szempontjából megtekinteniük. Megkapták a film eredeti angol nyelvű

forgatókönyvét és a magyar nyelvű, szinkronizált filmet. Feladatuk az volt, hogy általános véleményt alakítsanak ki a szinkronfordításról, és gyűjteniük kellett öt féltresikerült vagy hibás fordítást, valamint öt nagyon jó fordítási megoldást a szinkronból. A gyakorlat célja az volt, hogy a hallgatók, miután maguk is gyakorlatot szereztek az audiovizuális fordításban, odafigyelve, hozzáértőbben, kritikus szemmel nézzék a szinkronizált filmet. A diákok példáiból és az általános véleményekből is az derült ki, hogy más szemmel nézték és hallgatták a szinkronizált filmet, mint korábban. Észrevették, hol szegi meg a szinkron a szinkronizálás szabályait, és tudatosabban figyelték a magyar szöveget.

Az utolsó órán a diákokkal közösen megtekintettük a diákok hangjával készült szinkront, és az így szinkronizált sorozatrész hivatalos magyar szinkronját is. Az összehasonlításból jól látszott, milyen nagy a különbség a stúdiókörülmények között, képzett színészekkel fölvetett szinkron és az amatőr felvétel között, de arra is alkalmas volt, hogy a diákok megállapíthassák, hol alkalmazott hasonló, jobb vagy adott esetben kevésbé szerencsés megoldásokat a hivatalos szinkronfordító.

A diákok munkáját az órán való részvétel és a beadott leckék alapján értékeltem. Mivel a feladatok mindegyike első próbálkozás volt egy adott műfajjal és fordítási móddal, a hallgatók automatikusan ötöst kaptak, amennyiben mindegyik házi feladatot határidőre leadták, és részt vettek legalább kilenc tanórán.

8. Eredmények

A 12 hetes audiovizuális fordítási kurzus nagy sikert aratott a fordító és tolmács mesterképzésen részt vevő hallgatók körében. A félév végi értékelésen sokan elmondták, hogy különösen örültek a kifejezetten gyakorlati megközelítésnek, annak, hogy ha akartak, csoportban is dolgozhattak a fordításokon, hogy a szakfordító órák hivatalosabb szövegei után könnyedebb, más problémákat felvető anyagokkal dolgozhattak, és a szinkronszakmáról is új tudást gyűjtöttek. Többen kiemelték, hogy a saját tapasztalat után más szemmel nézik a szinkronizált és feliratos filmeket, jobban kiszűrjük a hibákat, és értékelik a jó megoldásokat.

Oktatói szempontból a kurzus során kitűnt, mely feladatok jelentik a kezdő fordítók számára az audiovizuális fordítás legfőbb nehézségeit. A kezdeti hibák között első helyen szerepelt, hogy nehézkes, az eredeti szórendet szigorúan követő mondatokat alkottak, nehezen szokták meg, hogy írásban olyan szöveget állítsanak elő, mely gördülékenyen hangzik beszélt szöveggént. Sok nehézséget jelentett, hogy gyakran kellett tömörítésekkel és kihagyásokkal élniük, hogy a fordított szöveg megfeleljen az audiovizuális fordítási módok hosszbeli kötöttségének, és az első fordítások során ez sokszor túlírt fordításokhoz vezetett. Az is kiderült, hogy a fordítóhallgatók számára az egyik legnehezebben megugorható akadály a kifejezetten spontán beszédet tartalmazó hangalámondás volt, ahol gyakran nekik kellett strukturált párbeszédet írni a töredékes, nehezen érthető forrásnyelvi szövegre.

A kurzus során egyértelművé vált, hogy ilyen rövid idő alatt a hallgatók csak ismerkedni tudnak az audiovizuális fordítási módokkal, nincs lehetőség arra, hogy minden szükséges kompetenciát célzott feladatokkal fejlesszünk. A kurzus viszont alkalmas arra, hogy a hallgatók új szemmel nézzék a szinkronizált, hangalámondott és feliratozott filmeket, és a fordítási gyakorlatok során számos, más fordításoknál is hasznos készségüket fejleszthették a többi órától eltérő, újszerű audiovizuális anyagok fordításával. Ezért bármilyen fordítóképzésben helye lehet egy audiovizuális fordításba bevezető kurzusnak, mely újfajta gyakorlatokkal új szemléletet segít kialakítani a hallgatók körében.

A kurzus oktatási szempontból rámutatott, hogy egy hosszabb, kifejezetten audiovizuális fordítással foglalkozó képzés során mely területekkel kell behatóan, célzott feladatok segítségével foglalkozni. Ezek a tapasztalatok hasznosak lehetnek egy kifejezetten audiovizuális fordítással foglalkozó képzés kialakítása során.

Irodalom

- Baker, M., Hochel, B. 2001. Dubbing. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New York: Routledge. 74–76.
- Bartrina, F., Espasa, E. 2005. Audiovisual translation. In: Tennent, M. (ed.) *Training for the New Millennium: Pedagogies for translation and interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 83–100.
- Brondeel, H. 1994. Teaching Subtitling Routines. *Meta* Vol. 39. No. 1. 26–33.
- Chaume, F. 2008. Teaching synchronisation in a dubbing course: Some didactic proposals. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 129–140.
- Díaz-Cintas, J., Orero, P. 2003. Postgraduate courses in audiovisual translation. *The Translator* Vol. 9. No. 2. 371–388.
- Díaz-Cintas, J., Orero, P. 2005. Voice-over. In: Brown, K. (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier. 477–480.
- Gambier, Y. 2003. Introduction. Screen Transadaptation: Perception and Reception. *The Translator* Vol. 9. No. 2. 171–189.
- Gottlieb, H. 2001. Subtitling. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 144–248.
- House, J. 1977. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Igareda, P., Matamala, A. 2011. Developing a learning platform for AVT: challenges and solutions. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 16. 145–161.
- Imhauser C. 2000. Curriculum development for screen translation. Paper presented at the *3rd International Languages and the Media Conference*. Berlin. Manuscript.
- Janecová, E. 2012. Teaching Audiovisual Translation: Theory and Practice in the Twenty-first Century. *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences* Vol. 9. No. 1. 17–29.
- Kruger, J.-L. 2008. Subtitler training as part of a general training programme in the language professions. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 71–87.
- Matamala, A. 2008. Teaching voice-over: A practical approach. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 115–127.

- Neves, J. 2004. Language awareness through training in subtitling. In: Orero, P. (ed.) *Topics in Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 127–140.
- Orero, P. 2009. Voice-over in Audiovisual Translation. In: Díaz-Cintas, J., Anderman, G. (eds) *Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 130–139.
- Skuggevik, E. 2009. Teaching Screen Translation: The Role of Pragmatics in Subtitling. In: Díaz-Cintas, J., Anderman, G. (eds) *Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 197–213.
- Sponholz, C. 2003. *Teaching Audiovisual Translation: Theoretical Aspects, Market Requirements, University Training and Curriculum Development*. Mainz: University Johannes Gutenberg. BA dissertation. http://isg.urv.es/library/papers/thesis_Christine_Sponholz.doc
- Toda, F. 2008. Teaching audiovisual translation in a European context: An inter-university project. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 157–168.
- Valentini, C. 2006. A Multimedia Database for the Training of Audiovisual Translators. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 6. 68–84.

Jegyzetek

- 1 TV piaci körkép 2013. I. negyedév – Nielsen közönségmérés adatai alapján http://www.agbnielsen.com/Uploads/Hungary/res_snapshot_2013Q1_hun.pdf (megtekintve: 2015. január 9.)
- 2 A port.hu online műsorúság 2015. január 8-i műsora alapján http://www.port.hu/tv/pls/tv/tv.prog?i_ch=1&i_date=2015-01-08 (megtekintve: 2015. január 9.)
- 3 Az európai, audiovizuális fordítással foglalkozó mesterképzések listáját l. http://mediaacrossborders.com/?page_id=1494 (megtekintve: 2015. január 9.)
- 4 A szinkron és a feliratok nézői befogadásáról l. Kalmár Csaba: Menekül a tévésző, ha betűt lát <http://www.origo.hu/teve/20091209-szinkron-kontra-felirat-menekul-a-tevezo-ha-betut-lat.html> (megtekintve: 2015. január 9.)